

ELŐSZÓ

Jelen kötet a „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” *Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei népi vallásosság kutatásában* című vallási néprajzi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. A tudományos tanácskozássra, amely a *Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére* címet viselő sorozat 4. rendezvénye volt, 2018. június 1–3-án Kolozsvárt került sor a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Akadémiai Bizottsága szervezésében.

A konferenciasorozat Erdélyi Zsuzsanna 2015. február 13-án bekövetkezett halála után szerveződött meg, amikor a neves néprajzkutató tanítványai és tisztelői és általában a népi vallásosság magyar kutatói úgy érezték, hogy a nagy elődök emlékezte és örökségük állandó aktualizálása jegyében szükségük van az egymással való még szorosabb kapcsolattartásra. Az első konferenciát 2015. november 3–4-én a balassagyarmati Palóc Múzeumban „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” *Konferencia Erdélyi Zsuzsanna néprajztudós emlékére* címmel szervezték¹, majd ezt követte a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban 2017. április 5–8-án tartott „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” *Államközi konferencia a Kárpát-medencei magyar szellemi környezet fejlődéséért, a szakrális néprajzban iskolateremtő tudósok emlékére* című második rendezvény.² A harmadik, immár nemzetközivé bővülő tanácskozássra Révkomáromban a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja és a Selye János Egyetem szervezésében 2017. október 27–28-án *A népi vallásosság közép-európai kontextusban. Etnológiai és folklorisztikai aspektusok* címmel került sor.³

A konferenciasorozat a nagy elődök tiszteletének jegyében jött létre, de célja nem egyszerűen a hagyományápolás, hanem mindenekelőtt a tudományos múlt-hoz való viszony állandó aktualizálása: mi az, ami fennmaradt a múlt hatalmas szellemi örökségéből, és hogyan viszonyulunk a jelenben ehhez az örökséghez? – ez az a kérdés, amelyre minden kornak válaszolnia kell.

1 A balassagyarmati 1. konferencia előadásai megjelentek: Lengyel Ágnes–Czövek Judit (szerk.): „Kívül aranyos, belül irgalmas...” *Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére*. Balassagyarmat, MNM Palóc Múzeuma, 2018.

2 A szécsényi 2. konferencia kötete megjelenés előtt áll.

3 A révkomáromi 3. konferencián elhangzott előadások szerkesztett szövegei az *Etnológiai Központ Évkönyvében* jelentek meg: *Acta Ethnologica Danubiana 20*. Szerkesztette Liszka József. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018.

Az elmúlt néhány évtizedben a magyar vallásetnológiában is egymást követték, illetve egymás mellett éltek olyan tudományos paradigmák, amelyek egymástól eltérő módon fogalmazták meg a népi vallásosság lényegét, és mivel más-más módon tekintettek a közös vizsgálati tárgyra, ezért különböző módszerekkel és olykor eltérő forrásokkal dolgoztak. A kolozsvári vallásetnológiai konferencia 44 előadásában és az ezek nyomán kialakuló szakmai beszélgetésekben megjelenítődtek a mai vallásetnológia legfontosabb tudományos paradigmái: azok, amelyek a vallásos megnyilvánulások spirituális vonatkozását hangsúlyozzák; azok, amelyek a vallásgyakorlásra mint társadalmi tényre tekintenek; azok, amelyek a vizsgálati tárgyat és eredményt a vizsgálat szempontjaitól és eszközeitől teszik függővé; azok, amelyek a vallásos élet megnyilvánulásaira mint elektronikus adatbázisokban megjeleníthető „kemény” tényekre tekintenek, stb.

A kötetet a **népi vallásosság kutatásában kiemelkedő személyiségek** tudománytörténeti jelentőségét ismertető írások nyitják. *Voigt Vilmos* tanulmánya az elsősorban mesekutatóként számon tartott Honti János vallástudományi tevékenységére irányítja a figyelmet, körültekintően adatolva azt, hogy a mítoszkutató Kerényi Károly körében munkálkodó fiatal kutató a kor nemzetközi vallástudományának élvonalát is jól ismerte. *Verebélyi Kincső* a magyar vallási néprajz egyik megalapozójáról, Schwartz Elemérről ad átfogó pályaképet. A tanulmány röviden összefoglalja a Georg Schreiber német professzor által megalapozott, ún. „lelkipásztori vallási néprajz” (vagy más néven: „pedagógiai néprajz”) törekvéseit, valamint ennek az irányzatnak Schwartz Elemérrre, illetve a magyar vallási néprajzra gyakorolt hatását.

A **népi gyógyászat** narratív eszköztárába tartozó szövegek folklorisztikai-történeti elemzését, valamint e szövegek rituális használatát több tanulmány is elemzi. *Kis-Halás Judit* több, 18. századi levéltári forrástípus alapján (a boszorkányság dokumentumai, mirákulumfeljegyzések, a pestisjárványok iratanyaga) azt mutatja be, hogy miként mozogtak a gyógyítás korabeli rendszerei között a 18. századi falusi és mezővárosi közösségek tagjai akkor, amikor a betegség fenyegetésével kellett szembenézniük. A szerző ugyanakkor arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a gyógyító Mária alakja mellett jelen volt a hitet védelmező, a blaszfémiát büntető szent alakja is. *Takács György* a régi Csíkszék, ezen belül mindenekelőtt Gyimes vidéke tudományos gyógyítóinak gonoszúzó tevékenységét és magukat a ráolvasásszövegeket vizsgálva, a rituális gyakorlatok samanisztikus elemeit és a közép-kor paraliturgikus vallásgyakorlatából származó motívumait tárja fel (pl. ásítózás, szívfájdalom stb.). *Kész Margit* tanulmányában Kárpátalján kézírásos füzetekben fennmaradt, azaz a laikus vallásgyakorlathoz kapcsolódó archaikus népi imádságokat és ráolvasóimádságokat közöl, az egyéni vallásgyakorlás kontextusában vizsgálva ezeket a szövegeket. *Harangozó Imre* egy újkigyósi ráolvasás szövegvariánsait veti össze, bemutatva az apokrif imaszöveg hit- és vallástörténeti hátterét.

Szulovszky János tanulmánya a démoni megszállottság jelenségével foglalkozó szakirodalomban tetten érhető alapvető filológiai és módszertani hibákat, félreértelmezéseket veszi számba. Ezek gyökerét abban jelöli meg, hogy egyrészt a szerzők rendszerint nem mutatnak különösebb érdeklődést az iránt, hogy az egyházi latinból átvett kifejezések eredendően milyen tartalmakat is jelöltek, másrészt nem terjed ki a figyelmük arra, hogy a különböző természetfeletti hatások sajátosságairól az évszázadok során milyen tapasztalatokra tett szert a keresztény irodalom.

A **szakrális tér tárgyait**, valamint a **vallási környezetet, tájképet** elemzik a kötet következő tematikus egységét alkotó tanulmányok. *P. Szalay Emőke* a Tiszántúli Református Egyházkerületben zajló 20. századi egyházművészeti kutatások kezdeti hőskorszakát és az irányító személyiségek (Zoltai Lajos, Illyés Endre, Takács Béla) ilyen irányú munkásságát mutatja be. *Kovács Mária-Márta* a 2017 szeptemberében Kolozsvárt megnyílt Erdélyi Református Múzeum megalakulásának körülményeit, az intézmény előzményeit, folyamatban lévő tevékenységeit és célkitűzéseit foglalja össze. *Szócsné Gazda Enikő* a protestáns templomok egyik sajátos textíliatípusa, a díszkendők funkcióiról, jellemzői változatairól és a megőrzés lehetőségeiről értekezik a Brassói evangélikus egyházmegye gyülekezeteiben végzett mikrokutatása alapján. Fontos észrevételeket tesz ugyanakkor az egyháznak adományozott tárgyak vallási jelentőségéről, új megvilágításba helyezve a tárgyak templomok számára történő adományozásának egyéni és közösségi motivációit (Thomas Luckmann nyomán a „vallás privatizálódásáról” is beszél). *Simon András* a vallásökológia és a tájfilozófia paradigmáira támaszkodva tárja fel a vallásos képzetek hatását egy Szeged környékén a 19. század elején létesített mintagazdaságra.

A **szakralizálódó történeti emlékezetet**, a **szenkultusz** aktuális és történeti formáit (például vizuális ábrázolásokban, narratív formákban és szokáselemekben), identitás- és vallásos térformáló szerepével három szerző kutatta. *Gyöngyösy Orsolya* a dél-alföldi Nepomuki Szent János-szobrok 1989 utáni felújításáról közöl tanulmányt, feltárva a kulturális örökségvédelem és a vallásos képzetek kapcsolatát. *Limbacher Gábor* Keresztelő Szent János tiszteletének egyetemes kultusztörténeti vázlatát adja, különös tekintettel a szent észak-magyarországi kultuszára és itteni ábrázolásaira. *Szacsvay Éva* ugyanilyen egyetemes összefüggésben elemzi Alexandriai Szent Katalin legendáit, a hozzá kapcsolható imák és könyörgések szövegeit, a szent- és oltárképek, a kis, kézbevehető szentképek, a szobrok és reliefek üzeneteit, továbbá a hozzá kapcsolódó vallásos szokásokat.

A kötet következő része a hivatalos és a **népi vallásosság sajátos szerepköreinek** (kántorok, papok), **kiemelkedő egyéniségeinek** a bemutatására vállalkozik. Közösségeik vallásgyakorlatát, adott esetben a közösségek történelmi változásokhoz, krízishelyzetekhez való viszonyulásának irányát nagymértékben alakító pap egyéniségek állnak a tanulmányok középpontjában. A papok társadalmából kiemelkedő **személyiségekről** szóló tanulmányok főként történeti jellegűek, és

ugyancsak gyakran alapoznak levéltári forrásokra. *Kicsi Noémi* a Marosi református egyházmegye levéltárának személyi iratgyűjtőjének adatait felhasználva alkotja meg a református kántorok életpályamodelljét, és írja le a kántori szerepvállalás 1948 utáni kulturális mintázatait. *Örsi Julianna* elsősorban tiszántúli és alföldi kutatásra alapozva írja le a református lelkészek közösségi szerepvállalási modelljét a 20. század különböző történelmi korszakaiban. *Kész Barnabás* egy kárpátaljai református lelkész, a salánki Horkay Lajos életpályáját foglalja össze írott források és a lokális közösség emlékezetében élő narratívák alapján. *Mohay Tamás* P. Daczó Árpád-Lukács erdélyi ferences szerzetes sajtó, 1960-as években (főként titokban) vezetett feljegyzései alapján mutatja be a csíksomlyói kegyhely működését és a búcsújárás alakulását 1957–1960 között. *Molnár Beáta* azt tárja fel, hogy P. Daczó Árpád-Lukács a *Csíksomlyó titka* című, többször kiadott könyvének megjelenése után milyen ellentmondásos reakciókkal szembesült az egyház, a néprajztudomány és a neopogányság képviselői részéről. E tanulmányok a kántorok és papok életpályájának, mentalitásának és közösségi szerepvállalásának bemutatása mellett a hivatalos és a népi vallásosságra hatással lévő társadalomtörténeti kontextusok bemutatására is nagy hangsúlyt fektetnek.

A vallás közösségi életet szervező funkcióját három tanulmány elemzi a kötetünkben. *Tatár Erzsébet-Tímea* az 1911–1948 között fennálló kolozsvári Marianum Tan- és Leánynevelő Intézet hitbuzgalmi egyesületeinek működését írja le. A történeti jellegű tanulmány főként levéltári adatokra alapoz, új megvilágításba helyezve a vallás közösségszervező, érték és szerepmodell-alakító funkcióját egy sajátos nemi szubkultúra esetében. *Fábián Gabriella* tanulmánya egy Jézus tanítói munkásságáról elmélkedő imafüzéért mutat be, amely a 20. század közepétől kezdődően terjedt el Csíkszék egyes településein. *Kész Réka* tanulmányában olyan kárpátaljai munkavállaló nők vallásgyakorlási módjait elemzi, akik az 1991-es ukrain rendszerváltás óta, az országhatárok megnyitásával külföldön végeztek/végeznek idősápolói munkát.

A vallás közösségi identitásformáló szerepét vizsgáló tömbben jobbra kortárs etnográfiai terepmunkára és megfigyelésekre alapozó elemzések követik egymást, de a fejezetben egy történeti néprajzi tanulmány is szerepel. *Peti Lehel* egy vegyes etnikai összetételű moldvai falu pünkösdi roma közösségében tárja fel a Nyugat-Európába irányuló migrációs gyakorlat és a pünkösdzimusra való áttérés közötti kapcsolatokat, rámutatva a pünkösdi vallás szerepére a modernizációs változásokban. *Balatonyi Judit* a gyimesbükki pünkösdvasárnapi ünnepek kapcsán tárja fel a magyar és a román etnikum közötti rivalizációs konfliktusokat, továbbá azt is bemutatja, hogy a nyilvános ünnepi rítusok és diskurzusok hogyan formálják az egyéni és közösségi ünnepélményeket és identitásokat. Ugyanerről a gyimesi pünkösdi ünnepről szól *Hoppál Bulcsú* tanulmánya is, amelynek egyik következtetése, hogy az „ezeréves határon” voltaképpen etnicizálódott társadalmi jelenségek nyernek vallási jelleget és értelmezést. *Vass Erika* az erdélyi felekezeti és

etnikai együttélés működését példázza hat székelyföldi unitárius gyülekezet történeti forrásait felhasználva.

Vallásos ünnepekhez kapcsolódó megújított szokásformákat elemez a kötet következő részében Vass Noémi és Prikler Szilvia Beatrix. Az előbbi szerző tanulmánya a csíksomlyói búcsúhoz „kapcsolódó” egyik profán népszokásáról, a gergyószárhegyi búcsúok által eljátszott pünkösdi király- és királynéválasztásról szól, amely megvilágítja a *revival*-jellegű ünneplés közösségi funkcióinak történeti alakulását is. Utóbbi a halászi Szent Márton-napi templombúcsú ún. „csingislovas” felvonulását elemelve állapítja meg, hogy a népszokás változása tükrözi a 20. századi falusi társadalmi változásokat, a paraszti hagyományok elhagyásának folyamatát, a szocializmus paraszttalanítását.

A kötet utolsó egységét alkotó írások a vallásos világgép kifejeződésének történeti és kortárs szegmensét vizsgálják **narratológiai, kommunikációelméleti, vizuális antropológiai és pszichológiai** szempontból. *Perger Gyula* egy 19. század utolsó harmadában működő kisalföldi búcsús előénekes saját szerzeményű, nyomtatásban terjesztett vallásos ponyvát elemelve megállapítja, hogy a vallásos ponyvákon ebben a korban a népi gyakorlatban észrevétlenül „kanonizálódtak” Szűz Mária életének apokrif mozzanatai. *Sándor Cecília* a hagyományos vallásos világgép átalakulásának folyamatát igyekszik megragadni, a vallásos élet új médiumait a kommunikációs infrastruktúra átalakulását kutatva, egy alcsíki katolikus faluban (Csíkszentsimon). A tanulmány következtetése, hogy az oralitás korát követő új, vallásos tartalmú médiumok (írás, kép, rádió, televízió, internet) drasztikusan átalakítják a keresztény hívő emberek életvilágát, ugyanakkor a mai napig léteznek olyan funkcionális vallásos világgépek, amelyek csak részben integrálják az új kommunikációs médiumokon érkező tartalmakat, azaz a vallásos világgépet meghatározó „legfőbb pillérek” tulajdonképpen a modern korban is érintetlenül maradnak. *Kedves Anett* tanulmánya azt mutatja be, hogy a két világháború közötti, de még inkább az 1940–1944 közötti „kicsi magyar világban” az ún. „magyaros fényképezés” mint stílusirányzat hogyan hozza létre a magyar tájra vonatkozó, eredendően mitikus-vallásos megalapozottságú világgépet, amely különböző vizuális médiumokban (képeslapok, turisztikai kiadványok, sajtó stb.) kerül forgalmazásra. *Séra László* magyar néprajzi gyűjtésekre (is) alapozva, a humor és a vallás kapcsolatát elemzi, pszichológiai oldalról közelítve a vallásosság humoros regiszteréhez, megvilágítva, hogy miért problematikus a vallás és a humor viszonya.

A tanulmányok szerzői különböző generációkhoz tartozó magyarországi, kárpátaljai és erdélyi néprajzkutatók. Vannak közöttük olyanok is, akik a vallástudományok más területeinek szempontrendszerét helyezik kutatómunkájuk központi helyére (művészettörténet, valláspszichológia, egyháztörténet, kommunikációelmélet, antropológia stb.).

A kötetben olvasható 32 tanulmány⁴ (de ugyanez igaz a konferencián elhangzott összes előadásra is) leképezi a jelenkori magyar vallásetnológiai kutatások tematikai sokszínűségét. A változatos témaválasztás az adatfeltárás és értelmezés eltérő módszertani és értelmezői stratégiáit követeli meg.

A magyar vallási néprajzi kutatásokra a diszciplína kezdeteitől fogva jellemző volt a történeti és az összehasonlító jelleg. A kötetben helyet kapó tanulmányok túlnyomó többsége esetében a történeti megközelítés a domináns. A vallásos világgép lenyomatait hordozó *survival*-elemek kutatása (képzetek, szövegek, kultuszformák, vallásos értékek leképeződései, lenyomatai a mindennapi élet szervezésében – például gazdálkodás, térátalakítás stb.) esetében ugyanúgy a történeti perspektíva érvényesítése a jellemző, mint a vallásos élet szervezésében kiemelt szerepet játszó, tevékenységünkkel, egyéniségünkkel közösségek mentalitására, vallásgyakorlatára nagy hatással lévő pap egyéniségek (vagy más vallási szerepben lévő „irányító személyiségek”) tevékenységének, életpályájának, mentalitásának feltárása esetében.

A kötetben helyet kapó elemzések egy része helytörténeti, értékfeltáró és megemlékező jellegű. A szerzők életpályák, örök érvényű, humánumpközpontú értékekért és ideológiáikért kiálló, azokat felvállaló, adott történeti kontextusban modellértékű magatartások utólagos felmutatását és elismerését is felvállalják. Olyan személyekre irányítják a figyelmet, akik megtartó szerepet játszottak valamely lokális közösségi tudat gazdagításában, megerősítésében.

A kötet anyaga alapján szembeötlő, hogy ma elsősorban a fiatalabb kutatók foglalkoznak a jelenben zajló vallási jelenségek értelmezésével. E kutatások elsősorban a vallási jelenségek eseményszerű, ünnepi alkalmakhoz kötődő, ritualizált keretek között zajló megnyilvánulásait vizsgálják részt vevő megfigyelés, interjúzás, fotódokumentáció stb. módszerével, vagy éppen hosszabb távú, több közösségre kiterjedő néprajzi terepmunka révén. Ezen kutatások között az identitásvizsgálat, a közösségkeresés viszonyában is értelmezhető *revival*-szokáselemek kutatása, valamint a vallás modernizáló, új közösségeket létrehozó funkciójának vizsgálata is megjelenik.

A szerkesztők

4 A számcsökkenést mindenekelőtt az okozza, hogy a konferencia több előadója időközben máshol jelentette meg a témában elkészített tanulmányát.